

Anna Pospiszyl

Nazwy naczyń z drewnianych klepek

Prace Językoznawcze 6, 119-131

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Anna Pospiszyl
Olsztyn

Nazwy naczyń z drewnianych klepek

Names of vessels made of wooden staves

The article discusses etymology of lexemes which are names of old vessels made of wooden staves, and their range within the area of Poland.

Naczynia drewniane wykonywane z klepek w zasadzie wyszły już z użycia. Spowodował to przede wszystkim zmundny ręczny sposób ich wytwarzania. Pojemniki takie zostały zastąpione naczyniami z innych materiałów i tylko kształtem i przeznaczeniem przypominają dawne drewniane sprzęty. Naczynia wyrabiane z klepek służyły do noszenia, gromadzenia lub przechowywania płynów bądź produktów sypkich. Były też używane do pojenia bądź karmienia zwierząt domowych, inne były przeznaczone do moczenia i prania bielizny, a także do kąpieli. Miały one owalne lub okrągłe dno z wyłobionym w nim rowkiem, tzw. *wątozem* (z odmiankami fonetycznymi *wętor*, *utor*, *ucior*), rzadziej spotyka się tu inne nazwy, np. *burt*, *gor*, *korby*, *kroj*, *zaciór*, *zotarci* (zob. MAGP III, cz. II, 46–48¹). Do rowka wkładano ciasno ułożone wokół klepki, zwane w gwarach na ogół *dagami* / *degami*² lub *bednarkami*. Określenia te występują w różnych wariantach fonetycznych. Tylko na północy (Kaszuby, Kociewie, Bory Tucholskie) spotykamy inne nazwy: *stawka*, *bielka* (MAGP III, cz. II, 44–45, a także: SGP I, 61; SGP PAN II, 31; ADWK, z. 4, m. 543, SSE I, 145). Naczynia wysokie, zwykle o elipsowatym dnie, a także małe niskie o dnie okrągłym miały na ogół jedno ucho, naczynia duże i niskie miały natomiast dwa otwory na uchwyty, beczki i kadzie służące do przechowywania produktów były wysokie, bez uchwytów.

Wyrobem takich naczyń trudnili się bednarze. W podstawie tego słowa tkwi nazwa wyrabianego przedmiotu *bednia* (też w formie *będnia* lub *bodnia*), znana

¹ Cyfry rzymskie oznaczają tomy, arabskie – strony.

² Wyraz ten może mieć ponadto inne znaczenie, zob. np. AJŚ III, cz.1, m. 305 i zasięg znaczenia 'tęcza'.² Cyfry rzymskie oznaczają tomy, arabskie – strony.

polskim gwarom mazowieckim i południowokresowym min. jako określenie synonimiczne w stosunku do *beczka* (SGP I, 61; SGP PAN II, 31).

Przedstawiony tu tekst służy zebraniu i przypomnieniu najczęściej używanego słownictwa dotyczącego zasygnalizowanych w tytule przedmiotów. Zostały też uwzględnione wielorakie warianty fonetyczne i morfologiczne oraz przesunięcia znaczeniowe. To bogate zróżnicowanie formalne oraz utrwalanie się określonych dominant semantycznych wiąże się najczęściej z określonymi dialektami lub regionami.

Zebrane słownictwo łączę tu w mniejsze grupy znaczeniowe o charakterze synonimicznym.

1. Naczynie wykonane z klepek wypukłych lub prostych mające okrągłe dno i wysokość większą od średnicy dna

Beczka – powszechnie dziś znany i notowany we współczesnych słownikach leksem *beczka* jest nazwą dawnego pojemnika, wykonanego najczęściej z klepek wypukłych. Derywaty sufiksalne to zdrobnienia: *beczułka*, *beczkułka* (AJŚ III, cz. 1, m. 1), *beczuleczka*, *beczkuleczka* oraz augmentatiwa *beka*, *becza* (GDM II, z. 1, s. 12), powstałe w wyniku derywacji wstecznej. MAGP III, cz. II, s. 31 wskazuje też pochodne *półbeczka*, *półbeczek* (na Kaszubach), *półbeczulek* (w Małopolsce południowej), ale określenia te odnoszą się do pojemników o połowę niższych od *beczki*.

Według S. Sławskiego (SSE I 29) *beczka* jest zdrobnieniem od niezachowanego **bъča + ŷka*. Podstawa wyrazu jest pożyczką germańską (por. bawarskie *die Butschen*, *Bütschen*, SSE l.c.), połączoną ze slawizującym sufiksem *-ka*. Rzeczownik znany jest również różnym innym językom słowiańskim (czes. *bečka*, ros. *бѣчка*, śl. *bočka*).

Desygnat miał dawniej wiele innych wyspecjalizowanych określeń dotyczących głównie niedużych pojemników. Nazwy te wskazywały na przeznaczenie: *piwiarka*, *tokajka*, *winówka*, *petronelka*, *solnica*, *śledziówka*, *cementówka* lub określały objętość: *achtel*, *achtlik*, *półachtel*, *ćwiartka*, *półkorcówka*, wyjątkowo wskazywały na materiał: *lipówka* (MAGP t. III, cz. II, s. 23).

Antalek – jest nazwą małej *beczki* służącej do przechowywania piwa lub wina. Leksem ten, także w postaci *antał*, był znany dawnej polszczyźnie ogólnej, współcześnie zaś – gwarom różnych regionów. Znajdujemy tu warianty fonetyczne (z nagłosową prejotacją lub bez niej) i morfologiczne: *jantał*, *jantolek*, *antalek*, *antałka*, *antałyszek* (SGP PAN I, 136). Według A. Brücknera (BSE 5) jest to pożyczka z węg. *antalag*.

Baryłka – jako nazwa małej *beczki* znana jest polszczyźnie ogólnej od XV w. u w formie *baryła*, *baryl(ecz)ka* (SSE I, s. 28). Słowniki gwarowe notują ponadto

barylczyzna, z tym że w niektórych gwarach nazwa może odnosić się do naczynia dłubanego, nie klepkowego (por. SGP I, 423, 414) Leksem został przejęty z włos. *barile*, a to z łac. *barillus* (SSE I, 28).

Bednia – V. Machek (MES 50) słowo to, znane też językowi słowackiemu w postaci *debna* (!), dialektom morawskim jako *bedno* ‘skrzynia’, a ukraińskiemu jako *bodnja* ‘beczka’, wywodzi z germ. **budin-*, niem. *Bütte* ‘beczka, faska’. Podobnie A. Brückner (BSE, 19) pol. *bednia* ‘kubel’ uważa za pożyczkę niemiecką z dawnego niem. *budin*, *putin*, a te z łac. *butina*, por. niżej hasło *putnia*. Analogicznie interpretuje F. Sławski (SSE I, 29). Z polskich słowników ogólnych notują: Linde I; SJPDor. I, 392, w którym jako jedno ze znaczeń wskazano ‘beczka z zamykanym wiekiem’; SW I, 110 podaje tylko znaczenie ‘kubel drewniany’, ‘dzieża drewniana’. SGP I, 61 zawiera warianty fonetyczno-morfologiczne *bednia*, *będnia*, *bodnia*, *bodenka*, *bodeńka* jako nazwę pojemnika o różnym przeznaczeniu, w tym także ‘naczynie z klepek, podobne do kłody a. stawni, w którym kiszą kapustę’. SGP PAN II, 31 znaczenie ‘beczka’ podaje tylko z dawnych południowokresowych ziem polskich, a z gwar Zaolzia za AJŚ III, cz. 1, m. 393 – *bydnia* w znaczeniu ‘skrzynia’.

Drzewko – leksem ten w znaczeniu ‘mała beczka’ notował na Śląsku A. Zaręba (AJŚ III, cz. 1, m. 302) w kilkunastu miejscowościach na pograniczu polsko-laskim. Z terenu Zaolzia jako jedno ze znaczeń wyrazu *drzewko* (*dřívko*, *dřyfko*) podaje też A. Kellner II, 152. Z tego samego terenu pochodzi zapis w SGP I, 383 (*drzewko* ‘mała beczka, baryłka’) i w MAGP III, cz. II, 30. Poza tą enklawą takiego znaczenie leksemu *drzewko* słowniki nie podają.

Faska, fas(a) – leksem ten, częściej występujący z sufiksalnym morfemem *-ka*, rzadko w postaci *fas(a)*, w znaczeniu ‘beczułka, mała beczka’ znany jest u nas od XV w. (SSE I, 221). Jest to pożyczka z niem. *Fass* ‘beczka’, którą znajdujemy w różnych językach słowiańskich, zwłaszcza w ich odmianie dialektalnej, por. przejęte z j. polskiego ukr. *fáss*, *fáska*, brus. *fáska*, czes. gwar. *faska* (MES 140). U nas leksem ten żywy jest przede wszystkim w gwarach, na których słownictwo oddziaływał język niemiecki. Dochodzi też do pewnych przesunięć lub specjalizacji semantycznych. Wyraz znany jest na Śląsku Cieszyńskim: SGC 94 podaje w znaczeniu ‘naczynie z klepek o pojemności 2-3 litrów służące do przechowywania masła lub bryndzy’, w innych częściach Śląska do określenia analogicznych desygnatów używa się innych określeń (zob. AJŚ III, cz. 1, m. 301-302), najbadziej rozpowszechniony jest ten wyraz w regionach północnych: na Warmii i Mazurach jako *faska*³ (MAGP III, cz. II, s. 17) i *faseczka* w znaczeniu ‘beczka, beczułka’ oraz *fasuszka* i *buterfaska* jako ‘naczynie do robienia

³ Według J. Siatkowskiego postać *faska*, synonimiczna w stosunku do *beczka*, przeniesiona została na teren Mazur zachodnich przez osadników polskich z innych regionów, zob. J. Siatkowski: *Interferencje językowe na Warmii i Mazurach*. SFPS XXI, s. 112–113.

masła' (SGOWM II, 200-201); w słownictwie krajniackim jest *fasa*, ale w znaczeniu 'duża blaszana beczka położona na wozie' (BSK I, 175).

Tyna – jest to słowo znane i używane w gwarach Polski północnej. W SW VII, 171 czytamy: *tyna* 'połowa dużej beczki używanej do prania bielizny', *tynka* 'tyna, także faska drewniana'; SGP V, 454, 455 podaje: *tyna* a. *tynka* 'fasa, faska drewniana do zsypywania mąki w spiżarni, z przykrywką u góry' z Tykocińskiego, według SGP wyraz notowany ponadto na Kujawach, w Poznańskim i w słownictwie kaszubskim. J. Siatkowski⁴ uważa nazwę *tyna* za pożyczkę niemiecką włączoną do polskiego systemu fleksyjnego, a jej formę deminutywną *tynka* za twór zaadaptowany sufiksalnie. Badacz ten wiąże gwarowe *tyna* 'beczka' z dniem. *tîne* 'naczynie drewniane do różnych celów'. Nazwę tę lokalizuje J. Siatkowski w dawnych powiatach ełckim i oleckim, podobnie MAGP III, cz. II, 26, 29, 17 notujący *tina*, *tena*, *tenka*, *tynka*. Chociaż nigdzie nie wskazano *expressis verbis* na naczynie z klepek, ścisły związek ze znaczeniem 'beczka' pozwala włączyć ten leksem do naczyń klepkowych.

Kadź – tą nazwą określa się na ogół, podobnie jak beczkę, naczynia różnej wielkości i pojemności, ale wykonane zazwyczaj z klepek prostych, niewygiętych.

Według S. Sławskiego (SSE II, 19) leksem *kadź* w znaczeniu 'rodzaj dużej drewnianej beczki' znany jest polszczyźnie od XV w. Badacz ten widzi tu wędrowną pożyczkę o zasięgu ogólnosłowiańskim (z różnymi zmianami znaczeniowymi, np. w j. rosyjskim występuje jako miara zboża) z greckiego *kadi(ov)*, zdrobnienie od *kados* 'kadź, naczynie, wiadro', a to z hebrajskiego *kad* 'drewniane wiadro'. Wyraz rozpowszechnił się także w innych językach europejskich (zob. SSE II, 19; BSE 212). W dzisiejszej polszczyźnie ogólnej jest on rzadko używany, należy raczej do słownictwa biernego, nie ma rozbudowanego gniazda derywacyjnego. B. Linde (II, 287) notuje tylko nieużywane dziś zdrobnienie *kadek* oraz (bez podania znaczenia) *półkadek*, *przykadek*. SGP II, 289 podaje wyłącznie formy zdrobniałe *kadka*, *kaduszka* z Litwy, ale MAGP III, cz. II, 26, 27 notuje liczne poświadczenia tej nazwy w południowej Małopolsce i w gwarach Rzeszowszczyzny. A. Zaręba w AJŚ VII, cz. 2, s. 53 wskazuje na rozproszoną lokalizację nazwy *kadź* – *kadzia* występującą równoległe z innymi określeniami. Wariant morfologiczny *kadzia* (*kad'a*) podaje też z gwar zaolziańskich A. Kellner II, 188.

Sądek – jest regionalnym odpowiednikiem synonimicznym nazwy *kadź*. A. Brückner (BSE 483) notuje *sąd* (w zabytkach średniowiecznych też *ssąd*) i formalne deminutywum *sądek* 'naczynie'. SGP V 106 podaje gwar. *sądek* w znaczeniu 'niewielka beczka' (ze Śląska, Wielkopolski, Podhala), wskazuje też pochodne formy deminutywne *sądeczek*, *sądyszek* jako 'drewniane naczynie

⁴ J. Siatkowski: *Słownictwo Warmii i Mazur. Budownictwo i obróbka drewna*. SWM 1. Wrocław 1958, s. 106, 111 oraz J. Siatkowski: *Interferencje...*, s. 112.

u góry węższe, naczynie do zlewania mleka lub barszczu’, a SGC 268 *sóndek* określa jako ’drewniane naczynie z pokrywą do przechowywania mięsa, słoni-ny’, podaje też zbohemizowaną postać *sudek* ’beczułka’ (z Zaolzia SGC 275). SGP PAN I 136 przy haśle *antałek* notuje ze Spisza wariant *pod zadek*, co chyba należy łączyć z leksemem *sądek*. MAGP III, cz. II, s. 26, 31 za SPP odnotowuje wyraz na polskim Podkarpaciu, głównie na Orawie i w graniczącej z Polską Czacy. Wyraz ten rejestrowany na północy autorzy atlasu uznają za wielkopolsko-pomorski, zaznaczając, że na Pomorzu regularnie występuje on tylko na południowych Kaszubach (tu notowana postać *suk*). Sporadycznie interesującą nas nazwę odnajdujemy też w innych częściach Polski północnej jako nazwę pojemnika o różnym przeznaczeniu i wykonanego z różnych materiałów.

We współczesnej czeszczyźnie mamy *sud* ’beczka’ i *soudek* ’beczułka, baryłka, antałek’. Leksem jest znany także innym językom słowiańskim. A. Brückner (BSE lc.) i V. Machek (MES 591) w analizie etymologicznej tego rzeczownika wyodrębniają prefiks przyimkowy *sq-*, ewentualnie podwojony *ssq-* oraz morfem rdzenny *-d-*, będący efektem skrócenia postaci *-de-* ’wstawić, włożyć’ (scs. **so, -d-ь, *sъso, -d-ь*) i zestawiają wyraz z lit. *in-d-as* ’naczynie’, mającym analogiczną budowę morfologiczną. V. Machek do rodziny z tym rdzeniem włącza czes. *soudek* ’beczka, baryłka’, zachczes. *suden* i *sudno* ’półka na naczynia’ oraz stczes. *suden, sudnec, sudnik* ’koszyk’, pdczes. *suden* ’koszyk na ziemniaki’, *sudniček* ’koszyczek’, które to rzeczowniki stały się później nazwami naczyń w ogóle, a w gwarach polskich – nazwami pojemników o określonym kształcie, zrobionych z określonego materiału i mających na ogół wyspecjalizowane przeznaczenie.

Oprócz wymienionych wyżej gwarom znanych jest wiele innych nazw naczyń drewnianych podobnych kształtem do beczki i przeznaczonych również do przechowywania płynów lub innych produktów, ale nie wykonanych z klepek czy rzadko wytworzonych z klepek. Dawniej były to najczęściej wydrążone pnie drewniane, później zrobione z innego materiału. Do takich można zaliczyć naczynia określane jako: *kłoda, kłódka* (wg SSE II, 258 jest to ’wydrążony pień drzewa’, ale inne słowniki podają tylko synonimiczną nazwę *beczka*, por. np. AJŚ III, cz. 2, s. 13 i cz. 1, m. 303; SGP II, 377; AGWK, z. 4, m. 548, zob. też MAGP III, cz. II, s. 40–42). MAGP III, cz. II, s. 28–31 notuje jeszcze *przycier* z terenu Podkarpacia oraz *stawienka* i *stawieneczka* z pogranicza białoruskiego.

2. Okrągłe, niskie i szerokie naczynie

Ceber – słowo to, znane w różnych regionach Polski, notowane w polszczyźnie od XII w., w staropolszczyźnie występujące w postaci *czebr, czeber, czber, dzber* (Sławski I, 55), ma w gwarach różne postaci fonetyczne i morfologiczne:

z nagłosową spółgłoską bezdźwięczną przedniojęzykowozębową (w postaci mazurzącej) bądź dźwięczną (w postaci niemazurzącej) i z różnymi sufiksami, a więc: *ceber*, *czeber*, *cyber*, *cymber* (tu z wtórnym *m*, może pod wpływem gwar. *węborek*, *wamborek* ‘wiadro’, zob. niżej), *ceber-ek*, *-eczek*, *-uszek*, *-yk*, *-yczek*, *-yczaszek*, *-ycauś*, *-yczysko*, *-yczyna*, *cebr-at*, *-atek*, *cebrata*, *-atka*, *-ateczka* (SGP PAN III, 2, 345–348). Różne też jest, jak wskazują przykłady, traktowanie drugiego *e* rdzennego: jako *e* ruchomego lub z zachowaniem tej samogłoski we wszystkich formach. Obserwujemy tu również wahania rodzaju: męski/żeński, a nawet neutrum *cebro* (w okolicy Puław, zob. SGP PAN III, 348). W użyciu ogólnopolskim zwyciężyła postać mazowiecko-małopolska z nagłosowym *c*. W gwarach sąsiadujących z językiem czeskim lub słowackim spotykamy nagłosową dźwięczną spółgłoskę *ž*, a więc postać *žber* i formy deminutywne *žberek*, *žberziczek*. Tak jest w gwarach cieszyńskich (SGC 355), w południowej części Śląska Opolskiego, na pograniczu czesko-laskim (AJŚ III, cz. 1, m. 313), w gwarach laskich (Kellner II, 233), por. czes. i śl. *džber* ‘ceber’. To naczynie drewniane z jednym lub dwoma uchami używane było przy obrzędku, a także do mycia naczyń, czasem też dzieci. Nazwa (w jej różnych odmiankach fonetycznych i morfologicznych) znana i używana jest w różnych regionach z wyjątkiem Kaszub, Warmii i prawie całych Mazur (por. MAGP III, cz. II, s. 15).

Prócz znaczenia podstawowego występują przesunięcia semantyczne odnoszące się do innego typu naczyń, a nawet do zupełnie innych przedmiotów, jak *cebernik* ‘drażek służący do niesienia cebra przez dwie osoby’ (na Śląsku Cieszyńskim – SGC 60, a Opolskim – SGP PAN III, z. 2, s. 347).

V. Machek (MES 138) widzi w nazwie *ceber* podstawę pie., rekonstruuje psł. **cъbъrbъ* i łączy z lit. *kibiras* ‘wiadro’.

Grotek – jest to nazwa synonimiczna w stosunku do przedstawionej wyżej, jej użycie jest jednak bardzo ograniczone terytorialnie. SGP II, 121 podaje zapisy *gratek*, *grátek* z okolic Cieszyna jako ‘cebrzyk’ oraz z Zaolzia jako ‘dojnica’. Na innych obszarach Śląska *grotek* to ‘cebrzyk’, ‘okrągłe naczynie z klepek z dwoma uchami’ (zob. AJŚ III, cz. 1, m. 312). AJŚ I.c. podaje następujące warianty fonetyczne i fonetyczno-morfologiczne: *grot*, *hrot* (postać zbohemizowana), *grotek*, *grocik*, *grocica*. MAGP III, cz. II, s. 14 wyraz ten (jako synonim określenia *ceber*) notuje na Śląsku Cieszyńskim i Górnym. U Machka (MSE 185) znajdujemy *hrot*, *hrotek*, *hrotnice* z dialektu morawskiego w znaczeniu ‘skopek’ oraz w tym samym znaczeniu śl. *hrotek*, *-ok*, a *hrot* jako ‘kosz używany w młynie’. V. Machek uważa tu za prawdopodobny związek z niem. *Kratten* pldniem. ‘kosz’. Kluge 401 stwaniem. *kratto* ‘kosz’ wiąże z ie. rdzeniem **greh-* < **ger-* ‘skręcać’, ‘związać’. Nastąpiło tu więc przesunięcie znaczeniowe z przedmiotu plecionego na wykonany z drewna.

Szafel, **szaflik** – według A. Brücknera (BSE 539) nazwa ta, która zastąpiła *faskę* i *cebratkę*, znana jest w Polsce od XVI w. SGP V, 280 notuje z różnych

regionów Polski (z Wielkopolski, Śląska, Mazowsza) kilka wariantów fonetycznych i morfologicznych: *szafel*, *safel*, *siafel*, *szaflik*, *szeflik*, *szafliczek*, *siafliczek*. Kellner II, 295 podaje warianty morfologiczne rodzaju żeńskiego: *szafła*, *szafliczka*. Derywaty sufiksalne są formami deminutywnymi, różnią się od desygnatu wyrazu bazowego wielkością, a także przeznaczeniem: naczynia służyły jako balia do mycia lub prania, do mycia naczyń, do karmienia zwierząt, a nawet do przechowywania mleka. Wg MAGP III, cz. II, s. 16 rzeczowniki *szafel* i *szaflik* (z pochodnymi) występują na samym południu (w Cieszyńskim też *szafła*), na całym wschodzie i sporadycznie w Polsce centralnej oraz koło Poznania. Polskie *szafel*, *szaflik* to przejęte zapożyczenie niemieckie, por. bawarskie *Schaffl* z deminutywnym sufiksem *-l* oraz współczesne niem. *Schaffel* ‘szaflik, kubeł’.

MAGP III, cz. II, s. 17 notuje ponadto inne nazwy naczyń klepkowych podobnych do cebra i wykorzystywanych do mycia naczyń lub moczenia i prania bielizny. Są to: *potoczka*, *drybus*, *luszof*.

3. Naczynie do noszenia wody

Konew – jest to dawne drewniane naczynie z klepek zwężające się ku górze z uchem wyźłobionym w wystającej klepce lub z uchwytem z boku. Dawniej wyraz ten był również określeniem miary płynów. Nazwa występuje w dialektach w trzech wariantach morfologicznych *konew*, *konwa*, *konewka* i odmiankach fonetycznych ze spalatalizowaną spółgłoską *v*: *konwia*, *kondwia* oraz z różną realizacją samogłosek: *kunyf*, *kūnef*, *kūnva* (MAGP III, cz. II, s. 20). Wyraz jest znany niemal wszystkim gwarom. W swym podstawowym znaczeniu występuje w Małopolsce, w Wielkopolsce, rzadziej na Mazowszu, a na Śląsku ten sam przedmiot określa się formalnym zdrobnieniem *konewka* (MAGP III, 21). Wszelkie warianty nazewnicze mogą odnosić się też do naczyń blaszanych (zob. *ibid.*), a *konewka* jest synonimem *polewaczki*.

Według SSE II, 412 wyraz *konew* został przejęty ze stg niem. *channa*, dziś *Kanne* ‘dzbanek, konewka’. A. Brückner (BSE 252) i V. Machek (MES 273) przyjmują możliwość pośrednictwa czeskiego.

Putnia – jest to określenie dawnego owalnego naczynia z klepek z jednym uchem. Było ono nieco wyższe od wiadra i służyło do noszenia wody lub innych płynów. Nazwa i desygnat znane są na południu Polski: od Cieszyńskiego do Zaolziem, przez Żywieckie, Podhale, Rzeszowskie, po dawne kresy południowo-wschodnie: okolice Buczacza, Tarnopola i Stanisławowa. Tak lokalizują: SGP IV, 456; MAGP III, cz. II, s. 21 oraz Z. Kurzowa⁵. AJŚ III, cz. 2, m. 310

⁵ Z. Kurzowa: *Polszczyzna Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 roku*. Warszawa – Kraków 1983, s. 222.

wskazuje na południowozachodnią część Śląska i na Zaolzie. Poza Polską południową wyraz ten nie występuje, ale na Górnym Śląsku jest nazwą blaszanej puszkii (AJŚ III, cz. 1, m. 310). Znany jest jednak też innym językom słowiańskim, por. ukr. *putnja*, czes. *putna*, gw. łaskie i morawsko-słowackie *putňa*. Kellner II, 264 podaje ponadto formę deminutywną *putynka*, znane jest mi również pol. gwar. demnutiwum *puciyinka*.

A. Brückner (BSE 449) wskazuje na znaczenie ‘wiadro’ i wywodzi z niem. *putina*, dziś *Butte*, *Bütte* ‘beczka, faska, kadź’. Kluge 114 stg niem. *butin(na)* i śrg niem. *büten*, a także leksemy z tym samym rdzeniem w innych językach germańskich, romańskich i słowiańskich (też pol. *bednia*) łączy z grec. *pytínē* ‘opieczona butelka do wina’ przejętym za pośrednictwem łac. *butina*. Na gruncie języków zapożyczających doszło do różnych zmian semantycznych, najczęściej do poszerzenia znaczenia. Na gruncie polskim nazwa, dotycząca nieznanego dziś desygnatu, wyszła z użycia nawet w słownictwie gwarowym.

Węgorok – Linde (VI, 246) wskazuje na ‘naczynie bednarskiej roboty’ i podaje fonetyczne warianty *wąworek*, *wamborek*, a SGP VI, 95 notuje *wębor* oraz warianty fonetyczne i morfologiczne (*wębór*, *węborek*, *wębork*, *wębórk*, *bemborek*, *wąwerek*, *węboryszek*) z różnych stron Polski, ale głównie z Wielkopolski. Inne źródła określają tylko rodzaj naczynia. A. Brückner (BSE 608) pol. *węborek* ‘ceber’, podobnie jak inni badacze, łączy z niem. *Eimer*, wywodzącym się z łac. grec. *amfora*. Nazwa, występująca w gwarach w różnych odmiankach fonetycznych, często dotyczy także lub wyłącznie naczynia blaszanego (zob. np. AJŚ III, cz. 1, m. 293; cz. 2, s. 10).

4. Naczynie do dojenia mleka

Skopek, skopiec – według SGP V, 150 jest to ‘naczynie drewniane do zbierania mleka przy dojeniu krów lub do czerpania wody’. Współczesne słowniki języka polskiego nie podają już materiału, z którego jest wykonane naczynie. W leksykonach dawniejszych i gwarowych występują warianty fonetyczne z obocznością nagłosowego *sk-* : *szk-* oraz podstawowe formy morfologiczne z wariantywnymi sufiksami *-ek* : *-ec* (zob. SGP lc. AJŚ III, cz. 1, m. 311; SGC 281), a także derywaty deminutywne: *skopeczek*, *skopecyk*, *skopcyk*, *szkopeczek*, *szkopyszek*. BSE 494 oraz SGP lc. podają też postać bezsufiksálną *skop*, również w staroczeszczyźnie było *škop* (MES 612). Brückner wywodzi wyraz z niem. *scaf*, Kluge 631 podaje stg niem. *scaph*, *scaf*, i śrd niem. *schap* (od werbalnego pnia **skab-* ‘strugać, kształtować rzeźbiąc’) jako formy, z których rozwinęło się współczesne *Schaff* ‘szaflik, ceber, pojemnik na płyny’, por. wyżej *szafel*. Machek alternatywnie widzi w podstawie **skopъ* wyraz przejęty z grec. *σχάφη*

'niecka, misa'. Obocznie do tak określanego naczynia do dojenia mleka występują nazwy *grotek* (Zaolzie i zachodnia część Górnego Śląska, zob. AJŚ III, cz.1, m. 311, a także Śląsk Cieszyński, SGC 111), *dojok* i *pokowiec* (północna część Górnego Śląska, zob. AJŚ l.c.), a MAGP III, cz. II, s. 17 podaje ponadto z poznańskiego *flitka*, a z Kaszub *flóta*. Jako drewniane naczynia do mleka *flita* i *flitka* notuje też SGP II, 21. Są to zapewne pożyczki z języka niemieckiego, może związane z niem. gwarowym *flett* 'chłopska izba w saksońskim domu' lub pniem. *flott* 'śmietana'.

Grotek może odnosić się ponadto do innego desygnatu, być nazwą homonimiczną w stosunku do *ceber*; zob. wyżej.

5. Naczynie do robienia masła

Kierznia – słowniki i atlasy gwarowe (SGP II, 349; AGWK, z. 5, m. 600; GDM II, z. 1, s. 162) oraz A. Brückner (BSE 229) notują ten wyraz jako dawną nazwę maślnicy. Spotykamy tu kilka wariantów fonetyczno-morfologicznych z obocznością rdzenia *kier-*, *kierz-*: *kiernia*, *kierznia*, *kiernica*, *kierzanka*, *kirzonka kierzanka*, *kierzynka*, *kiernicka*, *kierniczka*. BSE l.c. uważa wyraz za pożyczkę z niem. *Kerne* 'maślnica', dziś *Karn(e)* 'ts.' Wyraz znany jest również innym językom germańskim, (zob. Kluge 371, hasło *kirnen* 'robić masło', dziś *karnen* 'ts. '), a w języku niemieckim występuje głównie w odmianie dniem. Polskie sufiksy *-a*, *-ka*, *-ica*, *-anka*, *-onka*, *-ynka*, *-iczka* pełnią funkcję adaptacyjną. Poza Śląskiem leksem notowany jest w różnych regionach Polski od Podhala po Pomorze, z tym że w niektórych gwarach jest to określenie wyłączne (np. w Malborskiem), w innych jest nazwą oboczną (np. w Kieleckiem).

Maślnica, maśniczka – jako określenie zrobionego z klepek naczynia do robienia masła występuje w różnych wariantach fonetycznych i morfologicznych: *maślnica*, *maśnica*, *maśniczka*, *masnicka*, *maśliczka*, *maślanica*, *maślaniczka* (SGP III, 125; SGC 176, AGWK, z. 5, m. 600). Etymologicznie nazwa wiąże się z wytwarzanym produktem. Grupa spółgłoskowa *-śń-* może ulec uproszczeniu w *-ś-*. *Maśniczka* występuje na Śląsku, w całej Małopolsce z wyjątkiem Podhala i na dawnych Kresach Wschodnich (zob. MAGP III, cz. 1, s. 51–53). Utrzymywanie się wariantu leksykalnego *maś(l)nica* na prawie całym południu może być skutkiem oddziaływania języka czeskiego, w którym ten sam desygnat ma nazwę *máselnice*.

Gwarom znane są też inne odpowiedniki nazw tego desygnatu, jak funkcjonujące równolegle (np. *kierznia*, zob. wyżej) lub mające charakter izolowany, np. *tluczka*, (zob. AGWK z. 5, m. 600) czy *bójka*, *bójaczka* (SGP I, 111, 112). Etymologicznie nawiązują one do czynności bicia śmietany. Na Warmii i Mazurach

wyłączna jest pożyczka z niem. *buterfas(k)a*, też z innymi odpowiednikami spółgłoskowymi, jak *putervaska* (MAGP III, cz. 1, s. 52), por. wyżej *Faska*.

6. Inne naczynia

Ćwierć – ten zsubstantywowany liczebnik oprócz wielu innych znaczeń jest też nazwą miary rzeczy sypkich i na ogół jednocześnie nazwą naczynia o różnej pojemności (12, 25, 60 litrów, zależnie od regionu) służącego do mierzenia. SGP I, 298 definiuje je jako ‘ośmiogarncowe naczynie drewniane, zwykle z klepek’. Zróżnicowana regionalnie jest też postać fonetyczno-morfologiczna leksemu: *ćwierć* i *ćwiartka* jako miara i naczynie występuje na większości terytorium (zob. MAGP III, 36-38; SGP I, 298) *ćwiertnia* znana jest w Poznańskiem (SGP I, 299), zdyspalatalizowana nagłosowa spółgłoska występuje w gwarach cieszyńskich, por. *sztwiertka*, *szczwiertka* (SGC 279) i *ścwiertańka* w gwarze jabłonkowskiej (SGC 296).

Galeta, *gieleta* – A. Brückner (BSE 133) podaje dwa warianty fonetyczne tego wyrazu: *galeta* i *gieleta* w znaczeniu ‘skopek’. Według tego badacza jest to wyraz nieznanego pochodzenia przejęty do polszczyzny z rumuńskiego *galeata*, *galeta* wraz z innym słownictwem pasterskim i pozostaje w związku z łac. *galleta*. Podobnie pisze Machek (MES 150) o słc. *geleta*, *gelata*. Nie wyklucza on tu wpływu śrniem. *gellete*. Z współczesnych słowników gwarowych leksem ten notuje SGC 104 jako *gielata* ‘drewniany cebrzyk na mleko owcze używany dawniej na sałaszu’. W gwarze jabłonkowskiej dziś *gielatka* to ‘drewniane lub blaszane pudełko, kasetka’, doszło więc do zmiany przeznaczenia pojemnika i zmiany materiału. SGP II, 49 podaje warianty *galeta*, *gieleta*, *geleta* *gieletka*, *gielatka* i znaczenie ‘naczynie mające kształt faski, używane na mleko przy dojeniu owiec’ lub jako miara pojemności ‘faseczka drewniana na masło, mieszcząca w sobie pół a. całą dawną kwartę’. Takie same warianty o identycznym znaczeniu podaje AJŚ III, cz. 1, m. 447; cz. 2, s. 59. Wszystkie zapisy w leksykonach wskazują na gwarę Podhala i górali beskidzkich, tylko jeden zapis w SGP dotyczy Podola.

Putyra – według SGC 245 *putyra* to ‘dawn. naczynie na mleko lub żętycę stosowane na sałaszu u pasterzy beskidzkich’, SGP IV 456 objaśnia *putera* ‘skopek na mleko’, a Machek (MES 502) czes. *putyra* definiuje jako ‘duże drewniane naczynie do zlewania i zakwaszania mleka owczego przeznaczonego na ser, z którego robi się oscypki’. Podaje też polskie warianty fonetyczne *putyra*, *puciera*, *puciera*, *putra* i charakteryzuje wyraz jako słowo karpackiej kultury pasterskiej, znane też narzeczom słowackim, wałaskim i laskim w postaci *putera* i *putyra*. Badacz ten uważa interesujący nas rzeczownik za niejednoznaczny etymologicznie. Może zawierać on tę samą podstawę, co *putnia* (zob. wyżej), ale ponieważ w j. rumuńskim jest *bute* (bez *r*), autor dopuszcza związek z nazewnic-

twem alepejskim i niemieczyzną szwajcarską, w której do analogicznego desygna-
tu odnosi się wyraz *buder* (który jest może skróceniem złożonego określenia
Butterfass) bądź też formy *putyra* / *putera* rozwinęły się z niem. *Butter* 'masło'.

7. Uwagi końcowe

Z przedstawionych tu dwudziestu kilku nazw o stosunkowo dużym rozprze-
strzenieniu większość należała dawniej do ogólnopolskiego zasobu leksykalne-
go. Dziś w ogólnym słownictwie czynnym pozostała tylko *beczka* i derywowane
od niej deminutiwa. W leksyce biernej zachowały się *kadz*, *antałek*, *ceber*, pozo-
stałe należą do słownictwa gwarowego, a i tam w dużej części są tylko relikdami
dawnej leksyki. Klepkowe naczynia były stopniowo zastępowane fabrycznymi
wyrobami z blachy, później z tworzywa sztucznego, zmieniały też czasem
kształt, a często przeznaczenie, na skutek czego wiele leksemów wyszło z uży-
cia. Były to nazwy przedmiotów ważnych niegdyś w codziennym życiu, a po-
średnim świadectwem tego jest bogactwo derywatów, zwłaszcza w zakresie ka-
tegorii deminutiwów.

Widoczne jest tu spore zróżnicowanie nazw w odniesieniu do tych samych
desygnatów, najczęściej związane z określonym regionem lub dialektem. Różni-
ce te obejmują odległe zmiany fonetyczne (por. np. *ceber* : *źber*), warianty
morfologiczne (różnice rodzajowe, różnorodność formantów sufiksalnych) oraz
różnorodność leksykalną, np. *tyna* wyłącznie na Warmii i Mazurach, *szafel* na
południu, *węborek* w Wielkopolsce, *putnia*, *putyra*, *gielata* wyłącznie na połu-
dniu w sąsiedztwie gwar słowackich. Synonimiczność nazw pozostaje często
w związku z wpływem języków obcych na polszczyznę ogólną lub gwarową.
Około połowy nazw to dawne lub nowsze pożyczki z języka niemieckiego,
mające czasem różny rozwój fonetyczny (por. np. *skopek* i *szafel*). Niektóre
zostały przejęte za pośrednictwem języka czeskiego i mają fonetyczno-morfo-
logiczne odpowiedniki w językach czeskim i słowackim, a także w językach
wschodniosłowiańskich. Niemieckimi pożyczkami są też zapewne leksemy
o ograniczonym zasięgu terytorialnym, jak *luszaf*, *drybus*, *fliłka*. Dwie nazwy
(*ceber*, *sądek*) mają źródłosłów prasłowiański, dwie (*drzewko*, *ćwierć*) są neose-
mantyzmami polskimi, a kilka (*bójka*, *tluczka*, *potoczka*) są derywatami utwo-
rzonymi na gruncie polskim lub kontynuują postać prasłowiańską, jak *maślnica*
< **masłnica*. W pojedynczych wyrazach odnajdujemy etymologię włoską (*ba-
ryłka*), węgierską (*antałek*), grecką (*kadz*) czy rumuńską (*geleta*). Wszystkie
zapożyczenia zostały zaadaptowane fonetycznie do polskiego systemu języko-
wego. Wiele przyswojono także morfologicznie, głównie przez rozszerzenie ob-
cej podstawy sufiksem strukturalnym *-ek*, rzadziej *-ka*

Skróty słowników i atlasów

- AGWK – K. Dejna: *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*. Łódź 1962–1968, z.1–6.
 AJŚ – A. Zareba: *Atlas językowy Śląska*. T. I–VII. Kraków 1969–1989.
 BSE – A. Bruckner: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Wyd. 3. Warszawa 1974.
 BSK – W. Brzeziński: *Słownictwo krajiackie*. T. I–III. Wrocław 1982–1992.
 GDM – H. Górniewicz: *Dialekt malborski*. T. II, z. 1, 2. Gdańsk 1973–1974.
 Kellner – A. Kellner: *Vychodolašska nařeči II*. Brno 1949.
 Kluge – F. Kluge: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. 21. unveränderte Auflage. Berlin – New York 1975.
 Linde – B. Linde: *Słownik języka polskiego*. T. I–VI. Wyd. 3 fotooffsetowe. Warszawa 1951.
 MAGP – *Mały atlas gwar polskich*. T. I. Cz. II. Wrocław 1957. T. III. Cz. II. Wrocław 1960.
 MES – V. Machek: *Etymologický slovník jazyka českého*. Wyd. 2. Praha 1968.
 SFPS – *Studnia z filologii polskiej i słowiańskiej*. T. XXI.
 SGC – *Słownik gwarowy Śląska Cieszyńskiego*. Pod red. J. Wronicz. Wisła – Ustroń 1995.
 SGOWM – *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*. T. I. Wrocław 1987. T. II. Wrocław 1991.
 SGP – J. Karłowicz: *Słownik gwar polskich*. T. I–VI. Warszawa 1974 (przedruk z pierwodruku).
 SGP PAN – *Słownik gwar polskich opracowany przez Pracownię Dialektologii Polskiej Instytutu Dialektologii PAN w Krakowie*. T. I. Pod kier. M. Karasia. Wrocław 1979–1982. T. II–III. Pod kier. J. Reichana. Wrocław 1983–1991.
 SJPDor – *Słownik języka polskiego*. T. I–XI. Warszawa 1958–1968.
 SSE – S. Sławski: *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. I–V. Kraków 1952–1982.
 SW – J. Karłowicz, A. Kryński, J. Niedźwiedzki: *Słownik języka polskiego* [tzw. Warszawski]. Warszawa 1900–1927.
 SWM – *Studia Warmińsko-Mazurskie*.

Inne skróty

- brus. – białoruskie
 cz. – część
 czes. – czeskie
 dniem. – dolnoniemieckie
 germ – germańskie
 grec. – greckie
 gw. – forma gwarowa
 lit. – litewskie
 łac. – łacińskie
 ie. – forma indoeuropejska
 m. – mapa
 niem. – niemieckie
 pdczes. – południowoczeskie
 pdniem. – południowoniemieckie
 pniem. – północnoniemieckie
 pol. – polskie
 psł. – postać prasłowiańska

ros.	–	rosyjskie
ślc.	–	słowackie
stczes.	–	staroczeskie
stwniem.	–	staro-wysoko-niemieckie
śgniem.	–	średnio-górno-niemieckie
ukr.	–	ukraińskie
włos.	–	włoskie
z.	–	zeszyt
zachczes.	–	zachodnioczeskie

Summary

The article discusses about twenty lexemes which are names of vessels made of wooden staves in the past. Only the word *beczka* (barrel) has survived until the present day in active use, a few names are used passively, the others belong to local dialects, and even there are considered as relics of old vocabulary. They are names of objects which used to be important in everyday life, which is proved by the diversity of derivatives, especially in the category of diminutives. The diversity of names referring to the same designates is most frequently connected with a given region or dialect. The differences refer to non-systemic phonetic changes and include morphological (e.g. gender differences) and lexical variants. Synonymy of the names is connected with influence of foreign languages on Polish – both national and regional. About half the names are old or new borrowings from German, often through Czech. In single cases influence of other languages (Italian, Roumanian, Hungarian) can be found. Family names often come from Old Slavic, some are Polish neologisms, and others are derivatives based on Polish.